

RENATA JAROSZEWSKA-BRUDNICKA*

WYBRANE PROCESY I ZJAWISKA KSZTAŁTUJĄCE WSPÓŁCZESNE OBLCIE MIASTA

CHOSEN PROCESSES AND PHENOMENA CREATING THE CONTEMPORARY CHARACTER OF A CITY

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest próba identyfikacji zjawisk i procesów, które w istotny sposób zmieniają oblicza polskich miast dwadzieścia lat po zmianie ustroju. Coraz częściej bowiem przejawy i konsekwencje rewitalizacji, rekompozycji, gentryfikacji, humanizacji widoczne są zarówno w warstwie społecznej, jak też materialnej przestrzeni miejskiej. Z dotychczas prowadzonych prac w zakresie przemian miasta wynika, że zróżnicowania społeczno-przestrzenne są konsekwencją między innymi: egalitaryzmu, realnego socjalizmu, wprowadzenia sił rynkowych i liberalizmu, integracji europejskiej i globalizacji. Jednocześnie badacze zauważają, że wyjaśnienia procesów społeczno-przestrzennych w polskich miastach poszukiwać można na gruncie koncepcji: transformacji społeczno-ekonomicznej, transformacji miasta post-socjalistycznego, cyklu życiowego w miastach. Warto zatem postawić pytanie – w jakim stopniu „nowe” zjawiska i procesy modelują współczesne oblicze polskich miast, decydując tym samym o ich przyszłości.

Słowa kluczowe: rewitalizacja, gentryfikacja, rekompozycja, humanizacja

Abstract

The goal of this study is an attempt to identify the phenomena and processes which change essentially the character of Polish cities twenty years after the transformation of the political system. More and more often manifestations and consequences of revitalisation, recomposition, gentrification, and humanisation can be observed at the social as well as at the material level of the urban space. Until now all the studies in the field of urban changes show that social-spatial diversities are the consequences of among other things: egalitarianism, the Real socialism, the introduction of market powers and liberalism, European integration and globalisation. At the same time researchers observe that the explanation of social-spatial processes in Polish cities can be searched for on the ground of the following conceptions: a social-economical transformation, a post-socialist transformation, life cycles in cities. Therefore, it is important to answer the question: to which extend "new" phenomena and processes model the contemporary characters of Polish cities, creating their future at the same time.

Keywords: revitalisation, gentrification, recomposition, humanisation

* Dr Renata Jaroszevska-Brudnicka, Instytut Geografii, Wydział Biologii i Nauk o Ziemi, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.

1. Wstęp

Analiza współczesnego miasta wraz z jego przemianami wymaga interdyscyplinarnego ujęcia uwzględniającego z jednej strony złożoność przedmiotu badań, z drugiej zaś zjawiska i procesy kształtujące jego oblicze. Z geograficznego punktu widzenia zjawiska i procesy kształtują (modelują, nadają kształt) struktury miejskie: morfologiczną, funkcjonalną oraz społeczno-demograficzną w zależności od okresów historycznych. Jałowiecki i Szczepański [2] wyróżniają cztery etapy formowania miasta (oraz charakterystycznych dla nich aktorów): epokę przedindustrialną (królowie, książęta, panowie feudalni), okres cywilizacji przemysłowej (przedsiębiorcy przemysłowi), epizod realnego socjalizmu (państwo, instytucje polityczne) oraz cywilizację postindustrialną (korporacje, firmy deweloperskie, samorząd miejski).

W analizie współczesnego miasta ważnym punktem odniesienia jest okres realnego socjalizmu, który mimo krótkiego trwania (z punktu widzenia rozwoju historycznego) stanowił jakże istotny etap w rozwoju i metamorfozie miasta, zapisując się w jego strukturze. W tym czasie bowiem, w procesie społecznego wytworzenia przestrzeni¹, w wyniku nabywania swoistych cech, ukształtowała się nowa postać miasta, przeobrażającego się dynamicznie pod wpływem rozwoju przemysłu i – co ważne – jako skupisko ludności napływowej. Według I. Sagan [7] szczególnie na obszarach historycznie ukształtowanych już miast, realizacja socjalistycznych procedur kształtowania przestrzeni miejskiej doprowadziła do powstania specyficznych struktur miejskich, typowych dla jednostek osadniczych rozwijających się w tym systemie. Na tej podstawie formułowany jest model miasta socjalistycznego, składającego się z czterech odrębnych stref rozwoju: centrum², strefy przekształceń³, nowych osiedli mieszkaniowych oraz peryferyjnej strefy podmiejskiej⁴. Miasto postsocjalistyczne ewoluuje w granicach tych stref (oddziaływania przestrzenne) zarówno w warstwie materialnej, społecznej, jak i funkcjonalnej, a transformacja ta z jednej strony związana jest z przeobrażeniami wewnętrznymi (lokalnymi), z drugiej zaś z procesami zewnętrznymi. Według W. Maika [4] miasto postindustrialne powstaje jako rezultat głębokich przeobrażeń technologicznych i społeczno-gospodarczych, zmieniających dotychczasowe tendencje rozwoju cywilizacji. Ów złożony proces obrazują w sposób wymierny: przemiany strukturalne w gospodarce (wyrażające się wzrastającą rolą usług⁵ i spadkiem roli przemysłu), ogromna ruchliwość społeczna i przestrzenna, rozbudowane systemy komunikacji i łączności między ludźmi. Zdaniem autora powyższe procesy prowadzą między innymi do masowych migracji ludności z centrum na peryferia czy upadku dzielnic centralnych, a miasta zaczynają przypominać rozlane plamy atramentu w wyniku rozproszenia poza granice.

Transformacja miasta związana jest również z procesami zewnętrznymi w postaci zjawisk metropolizacyjnych, szczególnie w odniesieniu do największych jednostek osadniczych. Do głównych czynników kształtujących proces metropolizacji zaliczyć można: szybki rozwój cywilizacyjny oraz globalizację zjawisk społecznych i gospodarczych. Zdaniem T. Markowskiego i T. Marszała [5], metropolizacja przestrzeni jest procesem:

- związanym z krystalizowaniem się nowego typu struktury przestrzennej, koncentrującej się wokół miasta pełniącemu funkcje nadrzędne,
- prowadzącym do zmian w użytkowaniu przestrzeni na obszarach miast oraz w ich strefach podmiejskich i do powstania dużego, złożonego obszaru osadniczego,
- zmieniającym rodzaj powiązań i ich intensywność pomiędzy miastem metropolitalnym a obszarem jego oddziaływania.

W kontekście powyższych rozważań warto zastanowić się, które zjawiska⁶ i w jakim stopniu przeobrażają współczesną miejską materię, współdecydując o przyszłym obliczu miasta.

2. Od rewitalizacji po gentryfikację

Proces rewitalizacji odnosi się do podejmowanych w interesie publicznym przemian przestrzennych, technicznych, ekonomicznych i społecznych, mających na celu wyprowadzenie danego obszaru ze stanu kryzysowego, przywrócenie obszarowi jego funkcji lub walorów kulturowych i stworzenie warunków jego rozwoju z wykorzystaniem charakterystycznych cech endogenicznych. Istotą procesu rewitalizacji jest kompleksowe powiązanie wielu spraw (społecznych, gospodarczych i technicznych), zmierzających do wszechstronnego ożywienia (społeczno-

gospodarczego) obszaru miejskiego i poprawy jakości życia jego mieszkańców. Proces obejmuje określone działania naprawcze, takie jak remont, modernizacja czy rewitalizacja. Paradoksalnie jednak rewitalizacja może prowadzić do pojawienia się innego procesu zwanego w literaturze przedmiotu gentryfikacją⁷, która oznacza gwałtowną zmianę charakteru danej części miasta, najczęściej z dzielnicy mieszkalnej, zamieszkałej przez szerokie spektrum lokatorów, do strefy zdominowanej przez osoby o stosunkowo wysokim statusie materialnym. A zatem proces „uzdrowienia”, w założeniach którego najważniejszy jest interes grupy społecznej zamieszkującej rewitalizowaną część miasta, staje się jednym z etapów „uszlachetnienia” poprzez wprowadzenie zamożnych mieszkańców na zrewitalizowany, atrakcyjny obszar miasta.

Należy jednak zauważyć, że o ile poprawa wizerunku miasta jest czymś pożądanym, o tyle zmiana priorytetów i zmarginalizowanie grupy dotychczasowych mieszkańców może generować problemy społeczne z pogłębiającą się polaryzacją. Wspomniane procesy występują w granicach zdegradowanych części miast, takich jak obszary śródmiejskie (często są to historyczne centra) bądź na terenach dzielnic poprzemysłowych, które stają się modną przestrzenią rezydencjalną (lofty) lub publiczną i rozrywkową (lokalizacja galerii sztuki, atelier, klubów).

3. Humanizacja, czyli sposób na przetrwanie

Obserwacja przekształceń skłania do analizy procesu (który podobnie jak rewitalizacja posiada naprawczy charakter), zwanego humanizacją. Obejmuje ona obszary miejskich blokowisk⁸, które stały się integralną częścią polskich miast począwszy od lat siedemdziesiątych. Współcześnie są to obszary zdegradowane wymagające poprawy przestrzennej i społecznej struktury osiedli. Efektem założeń humanizacji powinna być w warstwie materialnej poprawa warunków życia mieszkańców (przemiany osiedli w skali urbanistycznej, termorenowacja, dostosowanie do potrzeb niepełnosprawnych) oraz estetyzacja przestrzeni poprzez uatrakcyjnianie zagospodarowania z małą architekturą, tworzenie nowej zabudowy między blokami i wzdłuż ulic celem uzupełnienia, tworzenie ulic i placów na miarę tradycyjnego miasta. Najważniejszym osiągnięciem powinno być ograniczenie negatywnych zjawisk społecznych poprzez tworzenie zróżnicowanej oferty usługowej skierowanej do mieszkańców blokowisk. Osiedla z wielkiej płyty nadal stanowią znaczące przestrzenie rezydencjalne w miastach, stąd wielka potrzeba poprawy ich wizerunku i tworzenia środowiska mieszkaniowego o większej niż dotychczas wartości.

4. Rekompozycja a *genius loci* miejsca

Jednym ze sposobów przekształcenia jest rekompozycja, polegająca na przywróceniu określonemu zespołowi właściwych mu cech i walorów kompozycyjnych, które w okresie nienależytego użytkowania zostały zdegradowane. Dotyczy to m.in. korekty stanu zabudowy, zagospodarowania i użytkowania terenów, w tym: uporządkowania gabarytów zabudowy, ciągów komunikacyjnych ulicznych, przywrócenia niektórych pierwotnych funkcji użytkowych. Założenia planu odnowy poprzez rekompozycję winny łączyć „stare z nowym”, wydobywając nowe wartości i zachowując jednocześnie kontynuację tradycji miejsca (*genius loci*). Według M. Dymnickiej [1] rekompozycja jest częścią procesu odnowy, a czasami tylko korektą istniejącego stanu (np. oznakowanie miejsc, nowe nasadzenia drzew, mała architektura itp.). Takie działania łączą fragmenty w całościowe idee i programy, odwołując się do otoczenia i wzmacniając istniejące na danym obszarze miasta wartości społeczne i kulturowe. Choć zadanie to nie jest łatwe (tendencje integracyjne konkurują ze skłonnościami do rozproszenia), stanowi ono ważny krok w celu podniesienia jakości życia w mieście. *Dawne więzy nie przestały działać, a nawet zachowały w swych pewnych ważnych aspektach siłę, co pozwala zjawisku przetrwać, choćby po to, by się na nowo wzmocnić* [6].

5. Wnioski

Każde miasto zgodnie z koncepcją cyklu życiowego przechodzi etapy rozwoju. Przeobrażenia mogą mieć zróżnicowany charakter, wynikający z lokalnych uwarunkowań. Według W. Maika [3] *lokalne unikatowe kombinacje*

strukturalne stwarzają specyficzne uwarunkowania, w których określony kompleks szerszych lub bardziej ogólnych procesów krajowych i międzynarodowych „wkracza” na obszar lokalny i tworzy w efekcie specyficzne rezultaty tych procesów na szczeblu lokalnym. Z tego też powodu każdy obszar należy traktować indywidualnie, uwzględniając jego specyfikę wynikającą z: położenia, uwarunkowań historycznych, sytuacji demograficzno-społecznej i ekonomicznej oraz perspektyw rozwojowych na podstawie posiadanego „kapitału”. W realizację przeobrażeń wpisuje się wiele procesów „naprawczych”, takich jak: rewitalizacja, gentryfikacja, humanizacja czy rekompozycja. Nie wolno jednak zapominać, że transformacja przestrzeni współczesnych miast obejmuje również kreację struktur miejskich nowej jakości, stanowiących często alternatywę i poważną konkurencję dla tradycyjnych przestrzeni (Jaroszevska-Brudnicka). Przykładem może być ożywianie przestrzeni na podstawie dialogu współczesności z historią. Dzięki temu miasta kreują nowy wizerunek, atrakcyjny na rynku inwestycji oraz atrakcji turystycznych. Nowoczesne budowle i wizjonerskie koncepty architektoniczne coraz częściej współtworzą nową tożsamość miasta. Proces ten, dzięki spektakularnej inwestycji w hiszpańskim mieście, nazywany jest efektem Bilbao.

Miasto jest jak żywy organizm, który zmienia się w miarę swojego rozwoju. O ile współczesny rozwój będzie wynikiem postępującej eksplozji przestrzennej (*urban sprawl*), o tyle historycznie wykształcona struktura miasta również będzie podlegać ciągłym przemianom, by stanowić świadectwo jego trwania.

Przypisy

- ¹ O ile proces ten polega na: przeznaczaniu przestrzeni na miejsce określonych ludzkich zachowań, przypisywaniu poszczególnym fragmentom przestrzeni miasta jakichś znaczeń, dosłownych bądź symbolicznych, o tyle owe zachowania ludzkie oraz „naznaczanie” miasta, są różne w zależności od okresów historycznych oraz ich aktorów.
- ² Centrum miasta z rdzeniem o historycznym rodowodzie (średniowiecznym bądź renesansowym) wraz z otaczającą go strefą handlowo-przemysłowo-mieszkaniową (wielofunkcyjną) z okresu kapitalistycznego.
- ³ Strefa przekształceń z charakterystyczną miejską lub podmiejską zabudową zastępowaną socjalistycznymi formami zabudowy.
- ⁴ Peryferyjna strefa podmiejska o wielofunkcyjnym charakterze: przemysłowo-składowym, rekreacyjnym, rolniczym oraz mieszkaniowym (nierzadko zagrodowym).
- ⁵ Według W. Maika [5] podstawowym czynnikiem rozwoju miast w fazie postindustrialnej są usługi, a zwłaszcza działalności zaliczone do sektora czwartego (finanse, ubezpieczenia, marketing, obrót nieruchomościami) i piątego (ochrona zdrowia, edukacja, badania naukowe, administracja, rekreacja).
- ⁶ Dobór zjawisk i procesów ma charakter subiektywny, wynikający z przekonania autorki o randze i znaczeniu w kreacji struktury miasta.
- ⁷ Gentryfikacja – uszlachetnienie; pojęcie wywodzące się od angielskiego słowa *gentry* (szlachta).
- ⁸ Blokowisko jest pojęciem nacechowanym negatywnie i służy stygmatyzacji tych obszarów.

1. Introduction

The analysis of a contemporary city along with its changes needs interdisciplinary point of view which takes into consideration on the one hand complexity of the study object on the other hand phenomena and processes which create its character. From geographical point of view, phenomena and processes create (model) morphological, functional, and social-demographical urban structures, depending on historical events. Jałowiecki and Szczepański [2] worked out four "stages" in the city creation (for each of them they described characteristic actors): pre-industrial epoch (kings, pines, feudal men), industrial civilization time (industrial entrepreneurs), The Real socialism episode (state, political institutions), and post-industrial civilization (corporations, developer companies, city councils).

In the analysis of the contemporary city an important point of reference is the time of the Real socialism, which in spite of short existence (from the point of view of history), was an essential stage which entered in the structure of the city during its development and metamorphosis. In this time, in the process of the social creation of the space¹, as the result of gaining specific features, there was created the new character of the city transformed dynamically under the influence of industry development, and as the concentration of migrating people which

was a very important phenomenon. According to I. Sagan [7], especially in the areas of historically created cities, realisation of socialist procedures of the urban space development created specific urban structures, typical for settlement units built in this system. On this basis the author builds the model of the socialist city consisted of four separate developing zones: the centre², a transformation zone³, new housing estates and the zone of suburban outskirts⁴. Post-socialist city evolves in the borders of these zones (spatial interactions) at the material as well as at the social and functional level, and this transformation is connected with internal (local) changes on the one hand, and with external processes on the other. According to W. Maik [4], a post-industrial city is created as the result of big technological and social-economical transformations which change past tendencies in the civilisation development. This complex process can be illustrated properly by structural changes in economy (shown by the increasing role of services⁵ and the decreasing role of industry), big social and spatial mobility, extending systems of communication among people. From the point of view of the author, these processes cause among others mass people migrations from the centres to urban outskirts and the fall of central parts. Cities start looking like the spilt ink blots as the result of the distribution of people beyond the borders.

City transformation is also connected with external processes in the form of metropolisation phenomena, especially in relation to the biggest settlement units. The main factors creating metropolisation process are the fast development of civilisation, and the globalisation of social and economical phenomena. T. Markowski and T. Marszało [5] state that metropolisation is the process:

- connected with the creation of the new type of a spatial structure, concentrating around the city which has overriding functions,
- driving to changes in the space exploitation in city areas and in suburban zones, and to the creation of a big, complex settlement area,
- changing the kind of connections and their intensity between the metropolitan city and the area of its influence.

In the context of the above considerations it is worth finding out which phenomena⁶ and to which extend transform the contemporary urban units deciding about the future character of the city.

2. From revitalisation to gentrification

Revitalisation process relates to making spatial, technical, economical, and social changes which are aimed at getting the area out the crisis, giving back its function or cultural values, creating conditions for its development using characteristic endogenic features. The essence of revitalisation is the complex connection of many issues (social, economical, and technical) which tends to comprehensive revival (social-economical) of the urban area and to the improvement of life conditions for its citizens. The process covers defined repair activities such as a redecoration, modernisation or revalorisation. However, paradoxically revalorisation can cause the other process which is called gentrification⁷ in the professional literature. It means a rapid change in the character of the specific part of the city. The change is in most situations from the residential area inhabited by a wide spectrum of tenants to the zone dominated by people with a quite high material status. Therefore, the process of revitalisation whose the most important aim is a social group's good, becomes one of the stages for "nobility" by the introduction of rich citizens to the revitalised, attractive area of the city.

However, it should be noticed that even if the image improvement is something desirable, the change of priorities and marginality of the group of past inhabitants can produce social problems with increasing polarization. Above mentioned processes take place within the borders of degraded parts of the city such as city centres (they are often historical centres) or in the areas of post-industrial districts, which become fashionable residential space (lofts) or public and entertainment places (localisation for art galleries, studios, clubs).

3. Humanisation as the way to survive

The observation of transformations tends to the analysis of the process, which in the same way as revitalisation, has its repairing character called humanisation. It covers the areas of urban accommodation blocks⁸ which have become to be the integral part of Polish cities since 1970s. At present, these are degraded areas

which need spatial and social improvement of the structure of these housing estates. The result of the humanisation assumptions should be the improvement of living conditions at the material level (changes of housing estates on the urban scale, thermorenovation, adjustment to the needs of disabled) and changing the aesthetics of the space by the preparation of the surrounding with a small architecture, the creation of new buildings among blocks and along streets, roads, squares like in a traditional city. The most important achievement should be the limit of negative phenomena by the creation of a diversified service offer for the citizens from housing estates. Housing estates built of concrete slabs still cover a big residential areas in cities. There is a need to improve their image and create a flat environment of a higher value.

4. Recomposition versus a *genius loci* of a place

One of the transformations is a recomposition which is based on bringing back to the defined unit its proper compositional features and values which were damaged as the result of unproper exploitation. It relates to e.g. the condition of buildings, the management and the use of the area: making some order in the size of buildings, communication tracks, restoring some past utilitarian functions. The assumptions of the reconstruction plan by the recomposition should join "new with old," using new values and at the same time preserving the traditions of a place (*genius loci*). According to M. Dymnicka [1], recomposition is the part of a renovation process and sometimes it is only the correction to the existing state (e.g. marking places, growing trees, building some small architecture, etc.). Such activities join fragments into the whole ideas and programmes referring to the surroundings and strengthening social and cultural values existing in the area. Although this task is not easy (integrational tendencies compete with inclinations to scattering) it is an important step to improve the quality of life in the city. "Past connections have not stopped working, they even preserve strength in some of their aspects which let the phenomena to survive and strengthen again in the future" [6].

5. Conclusions

Each city has its stages of development according to the concept of a life cycle. Transformations can have a varied character resulting from local conditions. According to W. Maik [3] "local, unique, structural combinations create specific conditions in which the complex of complicated or general national or interational processes 'enters' the local area and creates specific results of these processes at the local level." Because of this fact each area should be treated individually taking into consideration its specificity which is a result of its localisation and history, demographical-social and economical situation, developmental perspectives on the basis of its "capital". The realisation of transformation is connected with several "repairing" processes such as revitalisation, gentrification, humanisation or recomposition. However, it must not be forgotten that the transformation in the space of contemporary cities also covers the creation of new quality city structures which are very often an alternative and serious competition for traditional spaces (Jaroszevska-Brudnicka). The example can be bringing space back to life on the basis of a dialogue between contemporary times and history. Thanks to such processes cities create their new, attractive images in the market of investments and tourist attractions. Modern buildings and visionary achitectural concepts more and more often cooperate with the new personality of the city. Thanks to spectacular investments in a Spanish city, this process is called the Bilbao effect.

The city is like a living organism which changes according to its development. Its contemporary transformation is the result of an increasing urban sprawl, and historically created structure of the city changes all the time to be the certificate of its exsistence.

Endnotes

¹ The process considers giving space for specific human behaviour, attributing to the fragments of the space some meanings which can be literal and symbolic, and this human behaviour and "marking" the city are various depending on historical periods and their actors.

- ² City centre with the core of historical origin (the Middle Ages or the Renaissance) together with its surrounding commercial-industrial-residential (multifunctional) zone from the capitalist period.
- ³ Transformation zone with the characteristic urban or suburban buildings replaced by socialist forms of buildings.
- ⁴ City outskirts with multifunctional character: industrial-storage, recreational, agricultural, and residential (quite often farmsteads).
- ⁵ According to W. Maik (2000) the basic factors in the city development at the post-industrial stage are services, especially activities classified as the fourth sector (finances, insurances, marketing, real estate business) and as the fifth sector (health protection, education, scientific studies, administration, recreation).
- ⁶ The choice of phenomena and processes has a subjective character as the result of the author's opinion about their importance and meaning in the creation of the city structure.
- ⁷ Gentrification – "giving nobility"; the concept introduced from English word *gentry* (nobility).
- ⁸ The concept of accommodation blocks has a negative meaning and is used to stigmatise these areas.

Literatura/References

- [1] Dymnicka M., *Fragmentaryzacja przestrzeni publicznej-próba rekonstrukcji*, [w:] Studia Regionalne i Lokalne, nr 3(33)/2008.
- [2] Jałowiecki B., Szczepański M., *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2006.
- [3] Maik W., *Problematyka restrukturyzacji regionalnych i lokalnych systemów osadniczych*, [w:] *Polityka rozwoju regionalnego i lokalnego w okresie transformacji systemowej*, S.L. Bagdziński, W. Maik, A. Potoczek (red.), Wyd. UMK, Toruń, 1995.
- [4] Maik W., *Pojęcie i rozwój miast*, [w:] *Osadnictwo*, red. Liszewski, W. Maik, 2000.
- [5] Markowski T., Marszał T., *Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*, Biuletyn KPZK PAN, 2006.
- [6] Mikułowski Pomorski J., *Fragmentaryzacja jako proces ponowoczesny. Rekonstrukcja poprzez fragmentaryzację*, Euro-limes, nr 1 (6), (www.euro.limes.ae.krakow.pl), 2006.
- [7] Sagan I., *Miasto. Scena konfliktów i współpracy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2000.